

Moeders Zondag

Irving Pardoen

Vertalersgeluktournee 2017

U bent hier op een bijeenkomst in het kader van de Vertalersgeluktournee, en ik neem dus aan dat u graag wilt horen wat dat eigenlijk is, vertalersgeluk.

Vertalersgeluk kan op twee dingen slaan: 1. Op een meevaller die je als vertaler hebt, en 2. Op het geluksgevoel van de vertaler. Geluk in de eerste betekenis is triviaal en laat ik buiten beschouwing. Om u een indruk te geven wat

vertalersgeluk in de tweede betekenis voor mij is, zal ik u hier een paar voorbeelden van geven en een paar moeilijkheden noemen waarvan je soms denkt dat die dat geluk in de weg staan, maar die vaak juist aanleiding zijn tot dat geluk.

Ik doe dat aan de hand van mijn vertaling van Graham Swifts novelle *Mothering Sunday* met als ondertitel *A Romance*. En daar dienen zich voor de vertaler meteen al de eerste twee problemen aan: hoe vertaal je titel en ondertitel? De vertaling van boektitels is vaker problematisch, en meestal heb je het daarbij als vertaler niet alleen voor het zeggen. De uitgever en de redactie hebben er doorgaans ook ideeën over - de titel moet immers niet alleen goed vertaald worden, hij moet ook goed bekken en potentiële kopers stimuleren om het boek aan te schaffen, en het komt dan ook voor dat de vertaalde titel geen verband lijkt te houden met de oorspronkelijke.

Mothering Sunday is eigenlijk een soort Moederdag, is je eerste gedachte. Maar *Mothering Sunday* is een in onbruik geraakte, in oorsprong religieuze feestdag waarop alle huispersoneel in de vastentijd een zondag vrijaf kreeg om de eigen familiekring op te zoeken. De uitgever had als werktitel voor de vertaling *Moederdag* gekozen, vermoedelijk met het voornemen het boek ook daadwerkelijk onder die titel te laten verschijnen. En dat zou ook wel gebeurd zijn, als niet de zeer kritische Graham Swift een Nederlandstalige meelezer had gehad die hem daarop opmerkzaam maakte. Hij was hiertegen: *Mothering Sunday* had in zijn idee niets te maken met het platte, vercommercialiseerde Moederdag. Er is een brainstormsessie van auteur en uitgever voor nodig geweest om uiteindelijk op de huidige Nederlandse titel uit te komen.

En dan de ondertitel, *A Romance*: ik had *een idylle* voorgesteld omdat ik 'romance' in deze betekenis eigenlijk geen goed Nederlands woord vind, maar we hebben het in onderling overleg toch onvertaald gelaten. Dat was geen vertalersgeluk, maar ik kon ermee leven. Vertalersgeluk is tenslotte evenmin als ieder ander geluk iets wat je ten koste van alles moet nastreven.

Dit wat de titel van de vertaling betreft. En dan begint het. De vertaler slaat het boek open en leest: "Once upon a time, before the boys were killed and when there were more horses than cars, before the male servants disappeared and they made do, at Upleigh and at Beechwood, with just a cook and a maid..."

De sfeer wordt meteen al indringend getekend. 'Het is 30 maart 1924', lees je even verderop, het is prachtig weer, 'het was geen juni, maar wel net een junidag', er wordt teruggedacht aan de jaren vóór de Eerste Wereldoorlog, toen alles anders was. Bij 'Once upon a time...' denk je: de openingsfrase van een sprookje, 'er was eens...' Maar dat past hier niet, zie je meteen al. Ik moet er voortdurend op bedacht zijn dat mijn eerste inval ontoereikend is en verder zoeken naar iets beters, ook al kan ik vaak in tweede instantie veel hebben aan die eerste inval. De openingszin luidt bij mij als volgt:

"Ooit, in de tijd voordat de jongens sneuvelden en er meer paarden waren dan auto's, voordat het mannelijk huispersoneel verdween en men zich op Upleigh en Beechwood zou beperken tot een keukenmeid en een dienstmeisje..."

Het woord 'keukenmeid' is voor mij nog een punt van overweging geweest: is dat geen woord waar minachting uit spreekt, vroeg ik me af, zou kokkin niet beter zijn? Maar dat is los van de tekst gedacht, je moet je inleven in de tijd en de omstandigheden van deze herinneringen, en ik stel me voor dat 'keukenmeid' in 1924 een gewoon woord was en niet minachtend klonk, zoals nu. Zo'n gedachte is voor mij ook vertalersgeluk. Je vraagt je af of het woord dat je gebruikt wel geschikt is, je denkt na

over een woord en beoordeelt het op allerlei manieren, in dit geval op zijn historische waarde en niet op hedendaagse associaties ermee. Beseffen dat niet altijd alles hetzelfde blijft, maar dat woorden in de tijd in betekenis en gevoelswaarde kunnen veranderen, is voor mij ook vertalersgeluk.

Misschien is dit het moment om wat uit te weiden over het verhaal, al gaat dit boek eigenlijk niet over een verhaal, maar over vertellen. Toch wil ik er iets over zeggen. Het is het verhaal van Jane Fairchild, geboren in 1900 en naamloos te vondeling gelegd – vandaar de achternaam Fairchild, mooi kind – die op deze feestdag uiteraard geen familie heeft om naartoe te gaan. Ze heeft wel een geheime minnaar, Paul Sheringham, de zoon die als enige nazaat van drie bevriende aristocratische families de Eerste Wereldoorlog heeft overleefd. Hij heeft haar opgebeld om haar te vragen naar hem toe te komen nu ze in zijn ouderlijk huis het rijk alleen kunnen hebben. Ze liggen na het vrijen naakt op zijn bed te roken, overvloedig zonlicht stroomt de kamer in. Paul staat op om zich aan te kleden, hij heeft een afspraak met zijn verloofde, een jonge vrouw van zijn eigen klasse, en na lang treuzelen, waarbij Jane van alles bedenkt, voornamelijk over het standverschil dat hen scheidt, vertrekt hij in zijn sportwagen naar zijn afspraak, maar pas nadat hij beneden in de hal uit een schaal een orchidee pakt en op zijn revers speldt. Je voelt in de onwerkelijke sfeer al aan dat het slecht zal aflopen en dat Paul niet op zijn bestemming zal aankomen. Jane heeft van Paul de sleutel van het grote huis gekregen, ze blijft daar alleen achter en dwaalt naakt door de vertrekken, onder andere de bibliotheek van de familie. En bibliotheken en romans in het algemeen en de romans van Joseph Conrad in het bijzonder spelen een belangrijke rol in het verhaal, blijkt gaandeweg. Jane is een lezer en zal zich mede dankzij de boeken van haar werkgever ontwikkelen tot een schrijver. En dan wijzigt het perspectief van het verhaal en begrijp je dat de beschrijving van deze dag in 1924 een herinnering is van de inmiddels 98-jarige Jane, die een bekende en gevierde schrijver is geworden en terugdenkt aan het moment waarop ze zich voor het eerst bewust is van ‘al die scènes, al die scènes die nooit plaatsvinden, maar in de coulissen van het mogelijke wachten’, kortom, terugdenkt aan het moment dat ze zich voor het eerst realiseert dat ze schrijver is.

En Jane herinnert zich dan ook iets wat zich afspeelde toen ze in het huis aankwam waar ze als dienstmeisje ging werken. Ze herinnert zich iets wat voor haar als hoogbejaarde schrijver belangrijk is, en die scène staat voor mijn gevoel centraal in het boek. Het is een scène waar ik als vertaler tot op het laatst over heb zitten piekeren. Er komt een woordspeling in voor waarmee ik me heel lang, tot op het laatst, geen raad heb geweten. Vertalersgeluk bestaat niet, dacht ik dan steeds, had ik maar een ander beroep gekozen, dan zat ik nu niet met dit onoplosbare probleem. Pas op de dag van mijn deadline bedacht ik hoe ik het kon oplossen.

Het gaat hierom. De wat simpele keukenmeid Milly, die wel vaker een verkeerd woord gebruikt, heeft zich vergist en aan Jane gevraagd of zij een ‘orchid’ is (orchidee, terwijl ze ‘orphan’, wees, bedoelt). “Are you an orchid, Jane?” Cook Milly had said [...] Because my mother was an orchid too.”

Tja, wat moet je daar als vertaler mee? Zoals de meeste woordspelingen is ook deze onvertaalbaar. Maar ik kon er vanwege de verhaallijn niet aan voorbijgaan en dan maar elders een andere bedenken, wat soms mogelijk is. Aan de woordspeling is bovendien een overweging gekoppeld over de realiteit van taal en woorden die volgens mij essentieel is voor het boek. Mijn oplossing was een alternatieve woordspeling, en wel een op het woord ‘vondeling’. De orchidee, die in het origineel van belang is door de associatie met de corsage van Janes minnaar, valt dan weg, maar die voeg ik in de overweging weer in. Ik leg Milly, gebruikmakend van de ‘simpelheid’ die aan haar wordt toegeschreven, een niet-bestaand woord met een naar mijn mening hier goed passende associatie in de mond en laat haar aan Jane vragen: “Was jij een wonderling, Jane? [...] Want mijn moeder was ook een wonderling.”

De in het boek hieraan gekoppelde overweging is, en ik citeer: “Had ze dat echt gezegd? En zo ja, had ze dat woord willens en wetens gebruikt – zou ze weten dat ze het verkeerde woord had gebruikt en niet het goede? [...] En als je een vondeling was, zou je misschien toch kunnen veranderen in een wonderling, zoals Assepoester veranderde in een prinses. Had ze het echt gezegd? Of had ze het verkeerd verstaan? Of had ze de vraag van Milly maar verzonnen? En maakte het wat uit? Niets toch? [Want] stel dat vondelingen echt wonderlingen genoemd zouden worden, wat dan nog? Als de hemel aarde genoemd zou worden. En een boom een narcis. Een weeskind een orchidee. Zou het enig verschil maken voor de werkelijke aard van de dingen? Of hun mysterie?”

Ze zou schrijver worden en zich telkens weer overvallen voelen door de veranderlijkheid van de woorden. [...] Woorden waren als een onzichtbare huid die al het bestaande omhulde en er realiteit aan verleende.”

Vertalersgeluk was voor mij hier het geluk dat het me vergund was mee te denken met de schrijver en met het personage dat de schrijver opvoert, die op haar beurt ook schrijver is. De schrijver maakt de lezer tot een ingewijde die met de hoofdfiguur afwisselend vooruitblijkt en terugkijkt, en als vertaler ben je dan nog eens extra een ingewijde doordat je op zoek moet naar de juiste verwoording van zijn gedachten en zijn verhaal in het Nederlands.

En als ik nu de essentie van mijn vertalersgeluk zou moeten benoemen, zou ik zeggen dat ik het ontleen aan alles wat ik over taal en vertalen kan denken.

Dank voor uw aandacht!

Irving Pardoen

Vertalersgeluktournee 2017, boekhandel Dekker & van de Vegt, Nijmegen, 16 mei 2017